

ἐνῶ ἐκεῖ (στήν αἰσθητική ἀποτίμηση) ἀναγκάζεται ἀπλῶς νά ἀντιληφθεῖ τήν καταλληλότητα τῆς παράστασης γιά τήν ἀρμονική (ὑποκειμενικῶς σκόπιμη) ἐνασχόληση τῶν δύο γνωστικῶν ἰκανοτήτων μέσα στήν ἐλευθερία τους, δηλαδή νά αἰσθανθεῖ τήν παραστατική κατάσταση μέ ἡδονή. Ἡ ἡδονή τούτη εἶναι ἀνάγκη νά στηρίζεται στούς ἴδιους ὅρους γιά τόν καθένα, διότι ἀποτελοῦν ὑποκειμενικούς ὅρους τῆς δυνατότητας μιᾶς γνώσης ἐν γένει, ἡ δέ ἀναλογία τῶν γνωστικῶν ἐκείνων ἰκανοτήτων πού ἀπαιτεῖται γιά τήν καλαισθησία, εἶναι ἀναγκαῖα καί γιά τόν κοινό καί ὑγίη νοῦ, τόν ὁποῖο δικαιούμαστε νά προϋποθέτομε στόν καθένα. Ἀκριβῶς γιά τοῦτο δικαιούται ἐπίσης ὁ κρίνων μέ καλαισθησία (ἄρκει μόνο νά μήν πλανᾶται κατά τή συνείδησή του αὐτή, ὥστε νά μήν ἐκλαμβάνει τήν ὕλη ὡς μορφή καί τό θέλγητρο ὡς ὁμορφιά) νά ἀξιῶνει τήν ὑποκειμενική σκοπιμότητα, δηλαδή τήν ἀρέσκειά του γιά τό ἀντικείμενο, ἀπό τόν καθένα καί νά θεωρεῖ τό συναίσθημά του ὡς καθολικῶς μεταδοτό καί μάλιστα χωρίς μεσολάβηση τῶν ἐννοιῶν.

§ 40.

Περί τῆς καλαισθησίας ὡς ἐνός εἶδους τοῦ *sensus communis*

Ὅταν προσέχομε ὄχι τόσο τόν ἀναστοχασμό ὅσο τό ἀποτελεσμα τῆς κριτικῆς δύναμης, τῆς δίδομε συχνά τό ὄνομα μιᾶς αἴσθησης καί κάνομε λόγο γιά μιάν αἴσθηση τῆς ἀλήθειας, γιά μιάν αἴσθηση τῆς ἀξιοπρέπειας, τῆς δικαιοσύνης κ.ο.κ.: μολονότι γνωρίζομε, ἡ τουλάχιστον ὀφείλομε εὐλόγως νά γνωρίζομε, ὅτι δέν πρόκειται γιά μιάν αἴσθηση, στήν ὁποία οἱ ἐννοίες αὐτές μποροῦν νά ἔχουν τήν ἔδρα τους, οὔτε βεβαίως ὅτι ἔχει τήν ἐλάχιστη ἰκανότητα νά ἐκφράζει καθολικούς κανόνες, ἀλλά ὅτι οὐδέποτε θά μπορούσαμε νά συλλάβομε μέ τή σκέψη μας μιᾶ παράσταση τῆς ἀλήθειας, τῆς εὐπρέπειας, τῆς ὁμορφιάς ἢ τῆς δικαιοσύνης, ἂν δέν εἶχαμε τή δυνατότητα νά ὑψωθοῦμε πάνω ἀπό τίς αἰσθήσεις πρὸς ὑψηλότερες γνωστικές ἰκανότητες. Γιά τοῦτο, ὁ κοινός ἀνθρώπινος νοῦς πού, ὅταν εἶναι ἀπλῶς ὑγιής (ἀκόμη ἀκαλλιέργητος), θεωρεῖται ὡς τό ἐλάχιστο πού μπορούμε νά προσδοκοῦμε ποτέ ἀπό ὅποιον προβάλλει τήν ἀξίωση

γιά τόν τίτλο τοῦ ἀνθρώπου, ἔχει τήν ἀμφίβολη τιμή νά ἀποκαλεῖται μέ τό ὄνομα τῆς κοινῆς αἴσθησης (*sensus communis*): μέ τέτοιο μάλιστα τρόπο, ὥστε μέ τή λέξη κοινός¹⁰⁸ (ὄχι μόνο στή 157 γλώσσα μας, ἡ ὁποία περιέχει πράγματι στό σημεῖο τοῦτο μιάν ἀμφισημία, ἀλλά καί σέ κάποιες ἄλλες), νά ἐννοεῖται τό *vulgare* [σύνθετος], ἐκεῖνο τό ὁποῖο συναντᾶ κανεῖς παντοῦ καί δέν συνιστᾶ ἀπολύτως κανένα ἐπίτευγμα ἢ προσόν νά τό κατέχει κανεῖς.

Μέ τόν ὅρο *sensus communis* πρέπει ὅμως νά ἐννοήσομε τήν Ἰδέα μιᾶς κοινῆς¹⁰⁹ αἴσθησης, δηλαδή μιᾶς ἰκανότητας κρίσης, ἡ ὁποία κατά τόν ἀναστοχασμό της λαμβάνει ὑπ' ὄψιν νοερῶς (a priori) τόν παραστατικό τρόπο καθενός ἄλλου, ὥστε νά συγκρατεῖ, τρόπον τινά, τήν κρίση της ἀπό τόν συνολικό ἀνθρώπινο Λόγο καί ἔτσι νά ἀποφεύγει τήν ψευδαίσθηση, ἡ ὁποία θά εἶχε δυσμενῆ ἐπίδραση στήν κρίση λόγω ὑποκειμενικῶν ἰδιωτικῶν ὅρων πού θά μπορούσαν εὐκόλα νά θεωρηθοῦν ὡς ἀντικειμενικοί. Καί τοῦτο συμβαίνει μέ τό νά συγκρίνομε τίς κρίσεις μας ὄχι τόσο μέ τίς πραγματικές, ὅσο μέ τίς ἀπλῶς δυνατές κρίσεις τῶν ἄλλων καί μέ τό νά λαβαίνομε τή θέση καθενός ἄλλου, ἐφ' ὅσον κάνομε ἀπλῶς ἀφαίρεση ἀπό τούς περιορισμούς πού συναρτῶνται τυχαίως μέ τή δική μας ἀποτίμηση· πράγμα πάλι πού ἐπέρχεται μέ τό νά ἀπορρίπτομε, ὅσο εἶναι δυνατόν, ἀπό τήν παραστατική μας κατάσταση ὅ,τι εἶναι ὕλη, δηλαδή αἴσθηση, καί μέ τό νά προσέχομε ἀπλῶς τίς μορφικές ἰδιαιτερότητες τῆς παράστασης ἢ τῆς κατάστασης τῶν παραστάσεων μας. Βεβαίως, ἡ ἐνέργεια τούτη τοῦ ἀναστοχασμοῦ φαίνεται ἴσως νά εἶναι ὑπερβολικά τεχνητή, γιά νά τήν ἀποδίδομε στήν ἰκανότητα 158 πού ὀνομάζομε κοινή αἴσθηση· ὅμως, δίδει ἀπλῶς αὐτή τήν ἐντύπωση, ὅταν τήν ἐκφράζει κανεῖς μέ ἀφηρημένους τύπους. Στήν πραγματικότητα, δέν εἶναι τίποτε φυσικότερο ἀπό τό νά προβαίνει κανεῖς σέ ἀφαίρεση ἀπό θέλγητρα καί συγκινήσεις, ὅταν ἀναζητεῖ μιᾶ κρίση πού πρόκειται νά λειτουργήσῃ ὡς καθολικός κανόνας.¹¹⁰

108. Gemein.

109. Gemeinschaftlich.

110. Σχετικῶς μέ τήν «κοινήν αἴσθησιν» βλ. Ἀριστοτ., *Περί ψυχῆς*, 425a 14-425a 10. Τόν ὅρο εἰσήγαγε στή βρετανική φιλοσοφία ὁ Shaftesbury, κατά τόν ὁποῖο πηγὴ τοῦ «*sensus communis*» εἶναι ὁ Iuvenalis (Sat. 8, 73) καί ἡ ἑλληνική λ. «κοινωνομοσύνη» πού ἀναφέρεται ἀπὸ τόν Μάρκο Αὐρήλιο (I, 16) καί τόν Γαληνό (*Essay on the Freedom of Wit and Humour*, III, 1, στό: *Characteristics of Men etc. I*,

Οἱ ἀκόλουθοι γνώμονες τοῦ κοινῷ ἀνθρώπινου νοῦ δέν ἀνήκουν μὲν ἐδῶ, ὡς μέρη τῆς καλαισθητικῆς κριτικῆς, μποροῦν ὅμως νά συμβάλουν στή διασάφηση τῶν ἀρχῶν τῆς. Εἶναι οἱ ἀκόλουθοι: 1) νά σκεπτόμαστε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι· 2) νά σκεπτόμαστε στή θέση καθενός ἄλλου· 3) νά σκεπτόμαστε πάντοτε σέ συμφωνία μέ τόν ἑαυτό μας. Ὁ πρῶτος εἶναι ὁ γνώμονας τοῦ ἐλεύθερου ἀπό προκαταλήψεις, ὁ δεύτερος τοῦ διευρυμένου καί ὁ τρίτος τοῦ συνεποῦς τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι. Ὁ πρῶτος εἶναι ὁ γνώμονας ἐνός οὐδέποτε παθητικοῦ Λόγου. Ἡ κλίση γι' αὐτόν, ἄρα γιά τήν ἑτερονομία τοῦ Λόγου, ὀνομάζεται προκατάληψη· καί ἡ μεγαλύτερη ἀπό ὅλες εἶναι νά φαντάζεται κανεῖς ὅτι ἡ φύση δέν ὑπόκειται σέ κανόνες, τοὺς ὁποίους τῆς θέτει ὡς θεμέλιο ἢ διάνοια μέ τόν δικό της οὐσιώδη νόμο, δηλαδή ἡ δεισιδαιμονία. Ἡ ἀπελευθέρωση ἀπό τή δεισιδαιμονία λέγεται διαφωτισμός* ἐπειδή, μολοντί ἡ ὀνομασία τούτη ἀρμόζει στήν ἀπελευθέρωση ἀπό προκαταλήψεις ἐν γένει, ὅμως ἡ δεισιδαιμονία ἀξίζει νά ἀποκαλεῖται κατ' ἐξοχήν (*in sensu eminenti*) προκατάληψη, ἀφοῦ ἡ τύφλωση, στήν ὁποία ὁδηγεῖ καί μάλιστα τήν ἀπαιτεῖ ὡς ὑποχρέωση, ἀποτελεῖ τό ἐξοχότερο

103· 6λ. Ε. Π. Παπανοῦτσος, *Ἠθική*, Ἀθήνα 1970, 125-126· Θωμᾶ Ἀκινάτη, *Summa theol.*, I, qu. 1, 3 ad 2· qu. 78, 4 ad 1, 2· G. Vico, *De nostri temporis studiorum ratione* (1709)· *Principi di una scienza nuova etc.* (1725/1744), I, 2, 11-13. Πρβλ. Gadamer, *Wahrheit und Methode*, Φρανκφούρτη 1975, 16-27· Μέ τόν ὄρο «*sensus communis*», προσδιορίζει ἐπίσης ὁ Kant τόν «κοινό Λόγο» («*gemeine Vernunft*»), *Λογική*, ἐκδ. Jäsche, Ἀκαδ. IX, 17.

* Παρατηροῦμε γρήγορα ὅτι ὁ Διαφωτισμός^[9] εἶναι μὲν «κατά τήν θέση» [*in thesi*] εὐκόλος, ἀλλά «κατά τήν ὑπόθεση» [*in hypothesis*] εἶναι ἕνα ζήτημα δυσχερές πού μπορεῖ νά πραγματοποιηθεῖ ἀργά. Διότι τό νά μὴ εἶναι κανεῖς παθητικός ὡς πρὸς τόν Λόγο του, ἀλλά νά νομοθετεῖ πάντοτε γιά τόν ἴδιο τόν ἑαυτό του, εἶναι βεβαίως κάτι τελείως εὐκόλο γιά τόν ἄνθρωπο πού θέλει νά συνάδει μόνο μέ τόν οὐσιώδη σκοπό του καί δέν ἐπιζητεῖ νά μάθει ὅ,τι εἶναι ὑπεράνω τοῦ νοῦ του· ἀφοῦ ὅμως ἡ ἐπιδίωξη μιᾶς τέτοιας γνώσης ἐλάχιστα μπορεῖ νά ἀποφευχθεῖ καί δέν θά λείψουν ἄλλοι πού ὑπόσχονται μέ πολλή βεβαιότητα ὅτι μποροῦν νά ικανοποιήσουν τή φιλαμάθεια τούτη, γι' αὐτό θά πρέπει νά εἶναι πολύ δύσκολο νά διατηρήσει κανεῖς ἢ νά ἀποκτήσει τήν ἀπλῶς ἀρνητική πλευρά (πού συνιστᾷ τόν ἀληθινό Διαφωτισμό) στόν τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι (ἰδίως στόν δημόσιο).

[9] Σχετικῶς μέ τόν Διαφωτισμό πρβλ. «Ἀπόκριση στό ἐρώτημα: Τί εἶναι Διαφωτισμός;», στί: *Δοκίμια*, 42-51· ἐπί πλέον, «Τί σημαίνει: Προσανατολιζομαι στή σκέψη;», ὁ.π., 88-89 ὑποσ.

γνώρισμα τῆς ἀνάγκης νά καθοδηγεῖται κανεῖς ἀπό ἄλλους, ἄρα τήν κατάσταση ἐνός παθητικοῦ Λόγου. Ὅσον ἀφορᾷ στόν δεύτερο γνώμονα τοῦ τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι, εἴμαστε ἤδη μᾶλλον ἐξοικειωμένοι νά ἀποκαλοῦμε περιορισμένον (στενόμυαλο, τό ἀντίθετο τοῦ διευρυμένου) ἐκεῖνον, τά τάλαντα τοῦ ὁποίου δέν ἐπαρκοῦν γιά κάποια μεγάλη χρήση (ἰδίως ἀπό πλευρᾶς ἐντάσεως). Ἐδῶ ὅμως δέν γίνεται λόγος γιά τήν ικανότητα τῆς γνώσης, ἀλλά γιά τόν τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι καί τό πῶς νά κάνομε σκόπιμη χρήση του· ἕναν τρόπο, πού ὅσο μικρή καί ἂν εἶναι ἡ ἔκταση καί ὁ βαθμός, ὅπου φθάνουν τά φυσικά χαρίσματα τοῦ ἀνθρώπου, δείχνει ἐν τούτοις ἕναν ἄνθρωπο μέ διευρυμένο τρόπο τοῦ σκέπτεσθαι, ὅταν μπορεῖ νά ἀποστεῖ ἀπό τοὺς ὑποκειμενικούς ιδιωτικούς ὄρους τῆς κρίσης, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους τόσο ἄλλοι παραμένουν σάν περιχαρακωμένοι, καί στοχάζεται ἀπό μιά καθολική σκοπιὰ (τήν ὁποία μπορεῖ νά καθορίσει μόνο μέ τό νά μετατεθεῖ στή σκοπιὰ τῶν ἄλλων) γιά τή δική του κρίση. Ὁ τρίτος γνώμονας, δηλαδή ἐκεῖνος 160 τοῦ συνεποῦς τρόπου τοῦ σκέπτεσθαι, εἶναι ὁ δυσχερέστερος νά ἐπιτύχει κανεῖς, μπορεῖ δέ νά ἐπιτευχθεῖ μόνο μέ τόν συνδυασμό τῶν δύο πρώτων καί ὕστερα ἀπό συχνή τήρησή τους πού ἔχει καταστρεῖ πλέον δεξιότητα.¹¹¹ Μποροῦμε νά ποῦμε: ὁ πρῶτος ἀπό τοὺς γνώμονες ἐκεῖνους εἶναι ὁ γνώμονας τῆς διάνοιας, ὁ δεύτερος τῆς κριτικῆς δύναμης, ὁ τρίτος τοῦ Λόγου. —

Ἐπανέρχομαι στόν μίτο πού εἴχαμε ἀφήσει μέ τό ἐπεισόδιο τοῦτο καί λέγω ὅτι ἡ καλαισθησία μπορεῖ νά ἀποκληθεῖ μέ περισσότερο δίκαιο *sensus communis* παρά ὁ κοινός νοῦς· καί ὅτι ἡ αἰσθητική κριτική δύναμη μᾶλλον παρά ἡ νοητική μπορεῖ νά φέρει τό ὄνομα μιᾶς κοινῆς αἴσθησης,* ἐάν βεβαίως θέλομε νά χρησιμοποιήσομε τή λέξη αἴσθησις γιά μιά ἐνέργεια τοῦ ἀπλοῦ ἀναστοχασμοῦ ἐπί τοῦ πνεύματος· διότι τότε μέ τή λέξη αἴσθησις ἐννοοῦμε τό συναίσθημα τῆς ἡδονῆς. Θά μπορούσαμε μάλιστα νά ὀρίσομε τήν καλαισθησία μέσω τῆς ικανότητος κρίσεως ἐκεῖνου, τό ὁποῖο καθιστᾷ τό συναίσθημά μας γιά μιά δεδομένη παράσταση χωρίς μεσολάβηση μιᾶς ἐννοιας καθολικῶς μεταδοτό.

111. Πρβλ. Kant: «Τό νά εἶναι συνεπής, ἀποτελεῖ τό μέγιστο καθήκον ἐνός φιλοσόφου, καί ἐν τούτοις ἀπαντᾶται σπανιότερα ἀπό ὅλα» (*KPA*, 24).

* Θά μπορούσαμε νά χαρακτηρίσομε τήν καλαισθησία *sensus communis aestheticus*, ἐνῶ τόν κοινό ἀνθρώπινον νοῦ *sensus communis logicus*.

Ἡ ἐπιδεξιότητα τῶν ἀνθρώπων νά μεταδίδουν τίς σκέψεις τους ἀπαιτεῖ ἐπίσης μιὰ σχέση τῆς φαντασίας καί τῆς διάνοιας, 161 ὡστε νά συσχετίζονται οἱ ἔννοιες μέ τίς ἐποπτεῖες καί ἀντιστρόφως οἱ ἐποπτεῖες μέ τίς ἔννοιες, οἱ ὁποῖες ἐνώνονται σέ μιὰ γνώση· τότε ὅμως ἡ ἐναρμόνιση τῶν δύο πνευματικῶν δυνάμεων ὑπόκειται σέ ἕναν νόμο, κάτω ἀπό τόν ἐξαναγκασμό ὀρισμένων ἔννοιῶν. Μόνον ὅπου ἡ φαντασία ἐγείρει μέσα στήν ἐλευθερία τῆς τῆ διάνοια καί αὐτή προκαλεῖ χωρίς ἔννοιες ἕνα παιχνίδι τῆς φαντασίας σύμφωνο μέ κανόνες, ἐκεῖ μεταδίδεται ἡ παράσταση, ὄχι ὡς σκέψη ἀλλά ὡς ἐσωτερικό συναίσθημα μιᾶς σκόπιμης κατάστασης τοῦ πνεύματος.

Ἡ καλαισθησία εἶναι λοιπόν ἡ ικανότητα νά κρίνομε a priori τή μεταδοσιμότητα τῶν συναισθημάτων πού συνδέονται μέ μιὰ δεδομένη παράσταση (χωρίς μεσολάβηση μιᾶς ἔννοιας).

Ἐάν μπορούσαμε νά δεχθούμε ὅτι ἤδη ἡ ἀπλή καθολική μεταδοσιμότητα τοῦ συναισθημάτων μας πρέπει νά συνεπάγεται καθ' ἑαυτήν ἕνα συμφέρον γιά μᾶς (πράγμα ὅμως πού δέν δικαιούμαστε νά συμπεράνομε ἀπό τή φύση μιᾶς ἀπλῶς ἀναστοχαστικῆς κριτικῆς δύναμης), τότε θά μπορούσαμε νά ἐξηγήσομε γιά ποιόν λόγο τό συναίσθημα στίς καλαισθητικές κρίσεις ἀποδίδεται σέ ὅλους κατά κάποιον τρόπο ὡς καθήκον.

§ 41.

Περί τοῦ εμπειρικοῦ ενδιαφέροντος γιά τό ώραϊο

Ἐχομε ἤδη ἀποδείξει ἐπαρκῶς ὅτι ἡ καλαισθητική κρίση, μέ τήν ὁποία δηλώνεται κάτι ὡς ώραϊο, δέν πρέπει νά ἔχει ἕνα συμφέρον ὡς προσδιοριστική ἀρχή. Ἀπό τοῦτο ὅμως δέν 162 νάγεται ὅτι, ἀπό τή στιγμή πού εἶναι δεδομένη ὡς καθαρῆ αἰσθητική κρίση, δέν μπορεῖ νά συνδέεται μέ αὐτήν ἕνα ενδιαφέρον. Ἡ σύνδεση αὐτή ὅμως μπορεῖ νά εἶναι πάντοτε μόνον ἔμμεση, δηλαδή ἡ καλαισθησία πρέπει πρῶτα νά παριστάνεται ὡς συνδεμένη μέ κάτι ἄλλο, ὡστε νά μπορούμε νά συνδέομε μέ τήν ἀρέσκεια τοῦ ἀπλοῦ ἀναστοχασμοῦ γιά ἕνα ἀντικείμενο ἐπί πλέον καί ἡδονή γιά τήν ὑπαρξή του (στήν ὁποία συνίσταται κάθε ενδιαφέρον). Διότι ἐδῶ, στήν αἰσθητική κρίση, ἰσχύει ὅ,τι λέγεται στή γνωστική κρίση (γιά τά πράγματα ἐν γένει): a posse ad esse

non valet consequentia.¹¹² Ἐκεῖνο τό «ἄλλο» μπορεῖ νά εἶναι κάτι εμπειρικό, δηλαδή μιὰ κλίση πού προσιδιάζει στήν ἀνθρώπινη φύση ἢ κάτι νοητικό, ὡς ιδιότητα τῆς θέλησης νά μπορεῖ νά καθορίζεται a priori ἀπό τόν Λόγο· καί τά δύο τοῦτα περιέχουν μιάν ἀρέσκεια γιά τήν ὑπαρξή τοῦ ἀντικειμένου καί ἔτσι 163 μποροῦν νά θεμελιώσουν ἕνα ενδιαφέρον γιά ἐκεῖνο πού ἀρέσει ἤδη καθ' ἑαυτό καί χωρίς ἀναφορά σέ ὁποιοδήποτε συμφέρον.

Τό ώραϊο ἐνδιαφέρει ἐμπειρικῶς μόνον στήν κοινωνία· καί ἂν παραδεχθούμε τήν ὁρμή γιά τήν κοινωνία ὡς φυσική στόν ἀνθρώπο, ἐνῶ τήν ἐπιδεξιότητα καί τήν κλίση γι' αὐτήν, δηλαδή τήν κοινωνικότητα, ὡς ἀναγκαῖα γιά τόν ἀνθρώπο ἐφ' ὅσον εἶναι πλάσμα προορισμένο γιά τήν κοινωνία, ἄρα ὡς ιδιότητα ἀναγκαῖα γιά τόν ἀνθρωπισμό,¹¹³ τότε δέν μπορούμε παρά νά θεωροῦμε καί τήν καλαισθησία ὡς ικανότητα κρίσεως ὄλων ἐκείνων, μέ τά ὁποῖα μπορούμε νά μεταδώσομε ἀκόμη καί τό 163 συναίσθημά μας σέ κάθε ἄλλον, ἄρα ὡς μέσον ἐνισχύσεως ἐκείνων πού ἐπιζητεῖ ἡ φυσική κλίση τοῦ καθενός.

Ἐνας ἀνθρώπος ἐγκαταλελειμμένος σέ ἕνα ἔρημο νησί δέν θά κοσμοῦσε ἀπό μόνος του οὔτε τήν καλύβα του οὔτε τόν ἑαυτό του καί δέν θά μάζεψε λουλούδια οὔτε βέβαια θά τά καλλιεργοῦσε, γιά νά στολισθεῖ μ' αὐτά. Μόνον στήν κοινωνία τοῦ ἔρχεται ἡ ἰδέα νά μὴν εἶναι ἀπλῶς ἀνθρώπος ἀλλά ἐπί πλέον, μέ τόν τρόπο του, ἕνας λεπτός ἀνθρώπος (ἡ ἑναρξή τοῦ ἐκπολιτισμοῦ)· διότι ὡς τέτοιο ἀνθρώπο κρίνομε ἐκεῖνον πού ἔχει τήν κλίση καί τήν ἐπιδεξιότητα νά μεταδίδει στούς ἄλλους τήν ἡδονή του καί δέν τόν ικανοποιεῖ ἕνα ἀντικείμενο, ἂν δέν μπορεῖ νά αἰσθανθεῖ τήν ἀρέσκεια γι' αὐτό σέ μιὰ κοινότητα μέ ἄλλους. Ἐπί πλέον, ὁ καθένας προσδοκᾷ καί ἀπαιτεῖ ἀπό τούς ἄλλους νά λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τους τήν καθολική ἐκείνη μετάδοση, μέ βάση τρόπον τινά μιὰ πρωταρχική σύμβαση πού ὑπαγορεύεται ἀπό τήν ἴδια τήν ἀνθρωπότητα. Μέ τόν τρόπο αὐτόν, πράγματα πού ἀρχικά ἦταν μόνον ἐλκυστικά —π.χ. χρώματα γιά νά ζωγραφίζε κα-

112. Ἡ πλήρης διατύπωση τοῦ κανόνα τούτου τῶν «ἀμέσων συλλογισμῶν ἀπό τή μεταβολή τοῦ τρόπου» («ex modalitate») εἶναι: ab esse ad posse valet, a posse ad esse non valet consequentia. (Ἡ συνεπαγωγή ἀπό τήν πραγματικότητα στή δυνατότητα [ἀπό τό εἶναι στό δύνασθαι] εἶναι ἔγκυρη, δέν ἰσχύει ὅμως τό ἀντίστροφο). Βλ. Θ. Βορέας, *Λογική*, Ἀθήνα 1972, 145.

113. Humanität.